

Lähestymistapoja ja kehityskohteita kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimuksessa

Riitta Saastamoinen

Tiivistelmä

Yhteiskuntien monikulttuuristuminen ja kulttuurienvälisen viestintätilanteiden yleistyminen ovat lisänneet tarvetta ymmärtää ja kehittää kulttuurienvälisiä vuorovaikutusosaamista eli kykyä toimia tehokkaasti, tarkoituksenmukaisesti ja eettisesti hyväksyttävällä tavalla vuorovaikutuksessa kulttuuritaustaltaan erilaisten viestintäkumppanien kanssa. Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaaminen onkin monien tieteenalojen ajankohtainen tutkimuskohde ja opetussisältö. Tämän artikkelin tavoitteena on kuvata kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimuksen aiempia lähestymistapoja sekä pohtia syitä ja keinoja kehittää niitä.

Kuten intrakulttuurisen viestintä- ja vuorovaikutusosaamisen, myös kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tarkastelua on vaikeuttanut aiheen käsitteellinen ja teoreettinen monimuotoisuus. Artikkelissani käsitteelen kulttuurienväliseen vuorovaikutusosaamiseen liittyviä teoreettisia peruskysymyksiä ja ongelma-kohtia. Esittelen ilmiöön liittyviä nimikkeitä ja määritelmiä sekä erilaisia näkökulmia siitä, mistä osaaminen koostuu ja mihin osaamisen tarkastelu voi kohdistua. Pohdin myös mahdollisuuksia edistää kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimusta.

Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimusta hyödyttäisi käsitteiden ja teoreettisten lähestymistapojen selkeyttämisen lisäksi eri tieteenalojen välinen yhteistyö. On myös tarpeen kehittää teoreettisia ja empiirisiä lähestymistapoja entistä useampien kulttuuristen näkökulmien pohjalta. Lisäksi alalla tarvitaan syvällisempää tietoa osaamisen kehittymisestä ja sen oppimisesta. Uutena tutkimushaasteena on sellainen kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaaminen, jota tarvitaan ryhmissä ja yhteisöissä, jotka ovat monella tavoin monikulttuurisia. Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimukseen liittyviin teoreettisiin ja empiirisiin haasteisiin kannattaa etsiä ratkaisuja, koska kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen käytännön sovelluksilla on annettavaa kaikille kulttuurienvälisistä ja monikulttuurista arkea eläville viestijöille.

Asiasanat: kulttuurienvälinen osaaminen, kulttuurienvälinen viestintäosaaminen, kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaaminen

Johdanto

Kulttuurienvälinen vuorovaikutusosaaminen (intercultural communication competence, intercultural competence) on monien tieteenalojen ajankohtainen tutkimuskohde ja opetussisältö, jota käsitellään myös puheviestinnässä. Se on osaamista, jota tarvitaan ”yhteisymmärryksen saavuttamiseen sekä toimivaan vuorovaikutukseen ja yhteistyöhön kulttuuritaustaltaan erilaisten ihmisten välillä” (Jokikokko 2002, 85). Viime vuosikymmenten yhteiskunnalliset muutokset, kuten liike-elämän ja politiikan globalisoituminen, yhteiskuntien monikulttuuristuminen sekä työ- ja opiskeluelämän kansainvälistyminen, ovat lisänneet tarvetta tutkia ja opettaa kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista. Tässä artikkelissa esittelen, kuinka kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista on aiemmin lähestytty sekä pohdin syitä ja mahdollisuuksia kehittää alan tutkimusta.

Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimusta erityisesti kulttuurienvälisen viestinnän tieteenalalla ovat motivoineet käytännölliset tarpeet auttaa ulkomaille töihin tai opiskelemaan meneviä (ks. esim. Ruben 1989, 229; Yershova, DeJaeghere & Mestenhauser 2000, 43). Tästä lähtökohdasta on tyyppillisesti tutkittu, kuinka yksilö osaa sopeutua vieraaseen kulttuuriympäristöön niin, että kulttuurienvälinen viestintä sujuu vieraalla kielellä ja kansalliselta kulttuuriltaan erilaisten valtakulttuurin edustajien kanssa. Maailmanlaajuisten yhteiskunnallisten muutosten myötä tilanteet ja kontekstit, joissa tarvitaan kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista, ovat viime vuosikymmeninä kuitenkin lisääntyneet ja muuntuneet. Myös kulttuurin ja kulttuurienvälisen viestinnän käsitteet ymmärretään entistä laajemmin. Nykyään esimerkiksi nähdään kulttuureina ja kulttuurieroina muutkin kuin kansalliset kulttuurit ja niiden erot, tunnustetaan viestijöiden kulttuuritaustan ja kulttuuri-identiteettien moninaisuus sekä huomioidaan kulttuurisen sopeutumisen kaksisuuntaisuus. Tämä on monipuolistanut käsitystä siitä, milloin, missä, mihin ja millaista kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista tarvitaan. Alan tutkimus ei kuitenkaan ole vielä riittävästi vastannut näihin muutoksiin.

Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen teoreettiseen kehitykseen on vaikuttanut vahvasti intrakulttuurisen viestintä- ja vuorovaikutusosaamisen (communication competence, interpersonal communication competence) teoriatausta, ja kirjallisuudessa näitä kahta osaamisaluetta onkin käsitelty paljolti samalla tavalla (Bradford, Allen & Baisser 2000, 31; Chen & Starosta 1996, 358; ks. myös Dinges & Lieberman 1989, 371). Myös niihin liittyvät teoreettiset kysymykset ja ongelmat ovat suurelta osin samoja. Esimerkiksi molempia aiheita on tutkittu useilla tieteenoilla, kuvattu monin eri käsittein ja tarkasteltu erilaisista teoreettisista ja metodologisista näkökulmista. Valkosen (2003, 26) kuvaus viestintäkompetenssista hahmottomana, moniulotteisena, laaja-alaisena ja pirstoutuneena tutkimusalueena luonnehtii myös kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimuskenttää. Tutkijat ovat toistuvasti tuoneet esiin

konsensuksen tai holistisen näkemyksen puutteen kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimuksessa ja kirjallisuudessa (Chen & Starosta 1996, 370; Koester, Wiseman & Sanders 1993, 3; ks. myös Rathje 2007, 255; Yershova, DeJaeghere & Mestenhauer 2000, 42).

Yksi kulttuurienväliseen vuorovaikutusosaamiseen liittyvistä peruskysymyksistä on ollut ja on edelleen se, mitä kulttuurienvälinen vuorovaikutusosaaminen on. Aihetta on lähestytty eri tarkastelutavoilla ja -tasoilla esimerkiksi seuraavien kysymysten kautta:

- Kuinka osaaminen pitäisi määritellä?
- Mistä osaaminen koostuu?
- Mitä tulisi tarkastella, kun osaamista tutkitaan, arvioidaan tai mitataan?

Seuraavissa luvuissa käsittelem kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkijoiden näkemyksiä näistä kysymyksistä. Lisäksi pohdin alan haasteita ja kehittämistä eli sitä, kuinka aiempia lähestymistapoja tulisi laajentaa tai muuttaa, jotta ne huomioisivat paremmin muutokset kulttuurienvälisen viestinnän teorioissa ja arkipäivän todellisuudessa. Ehdotan muun muassa monikulttuurisissa ryhmissä, tiimeissä ja yhteisöissä tarvittavan kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimista niin sanotun kolmannen kulttuurin näkökulmasta, jolloin tarkastelu keskittyisi yhteisen kulttuurin luomisessa keskeiseen vuorovaikutusosaamiseen.

Kulttuurien välisen vuorovaikutusosaamisen käsitteet ja määritelmät

Kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamisesta käytetään monia eri termejä, joita määritellään useilla eri tavoilla. Myös käsitteiden väliset suhteet ovat epäselviä. Englanninkielisen *intercultural communication competence* -termin lisäksi käsitteitä, joilla viitataan kulttuurienvälisissä kohtaamisissa tarvittavaan osaamiseen, ovat esimerkiksi seuraavat:

- *intercultural/cross-cultural/cultural competence*
- *intercultural competency*
- *cross-cultural adjustment*
- *cross-cultural/intercultural adaptation*
- *cross-cultural/intercultural communication effectiveness*
- *cross-cultural/intercultural effectiveness*
- *intercultural awareness*
- *intercultural sensitivity*

(Bradford, Allen & Beisser 2000, 31; Deardorff 2004, 32; Koester, Wiseman & Sanders 1993, 5; Salo-Lee 2006, 81; Taylor 1994, 155). Yleisimmin käytettyjä käsitteitä lienevät *intercultural communication competence*, *intercultural competence* ja *intercultural communication effectiveness* (Bradfordin, Allenin

& Beisserin 2000, 31 mukaan Abe & Wiseman 1983, Chen 1990 ja Koester, Wiseman & Sanders 1993; Deardorff 2004, 32).

Käsitteiden moninaisuus herättää kysymyksen siitä, kuvataanko niillä samaa vai eri ilmiötä. Tämä on teorioiden ja tutkimustulosten vertailun ja yhdistämisen kannalta oleellinen kysymys. Jos eri käsitteiden merkityksiä ja niiden välisiä suhteita ei ymmärretä, on niiden vertailu vaikeaa tai jopa mahdotonta. Tällöin alalla ei tapahdu teoreettista edistystä ja tiedon kumuloitumista. Bradfordin, Allenin ja Beisserin (2000) metatutkimus antaa viitteitä siitä, että samaa ilmiötä on tutkimuksissa kuvattu eri käsittein. He vertailivat tutkimuksia, joissa käytettiin käsitteitä *intercultural communication competence* ja *intercultural communication effectiveness*. Tarkastelluissa tutkimuksissa kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista ja kulttuurienvälistä viestintätehokkuutta oli mitattu ja operationalisoitu niin samalla tavoin, että Bradfordin, Allenin ja Beisserin (2000, 43) mielestä näitä käsitteitä käyttäneiden tutkimusten tuloksia voidaan yleisemminkin yhdistää ja vertailla.

Kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista käsittelevässä kirjallisuudessa on esimerkkejä siitä, että eri nimityksillä tarkoitettaisiin samaa ilmiötä. Jotkut tutkijat (ks. esim. Deardorff 2004, 32; Salo-Lee, 2007; 74) mainitsevat kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista (*intercultural competence*) kutsutavan myös kulttuurienväliseksi tehokkuudeksi (*intercultural effectiveness*) ja kulttuurienväliseksi herkkyydeksi (*intercultural sensitivity*). Toisaalta kulttuurienvälinen herkkyys esitetään toisinaan kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista tukevana tekijänä tai sen yhtenä osa-alueena (Chen & Starosta 1996, 362; Hammer, Bennett & Wiseman 2003, 422).

Myös käsitteitä *intercultural communication competence* ja *intercultural competence* käytetään kirjallisuudessa synonyymeinä (ks. esim. Fantini 2000, 27). Olen löytänyt tukea ajatukselle kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen ja kulttuurienvälisen osaamisen yhtäläisyydestä myös näiden käsitteiden määritelmiä tarkastellessani. Analysoimieni määritelmien perusteella molemmat ymmärretään yleisesti samalla tavoin eli kyvyksi viestiä tehokkaasti ja tarkoituksenmukaisesti kulttuuriselta identiteetiltään erilaisten ihmisten kanssa. Tarkastelemieni määritelmien perusteella molemmat ymmärretään yleisesti samalla tavoin kyvyksi viestiä tehokkaasti ja tarkoituksenmukaisesti kulttuuriselta identiteetiltään erilaisten ihmisten kanssa.

Deardorff (2004) pyrki väitöskirjatutkimuksessaan selkeyttämään kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen (*intercultural competence*) käsitettä tunnettujen, pääasiassa amerikkalaisten, alan asiantuntijoiden avulla. Tutkimuksessa löydettiin yhteensä seitsemän määritelmää, jotka yli 80 % tutkimuksen viimeiseen vaiheeseen osallistuneista kahdestakymmenestä asiantuntijasta hyväksyi. Vahvin yksimielisyys oli kolmesta määritelmästä, jotka hyväksyi 19 vastaajaa. Niistä ensimmäinen kuvaa kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista kykyinä viestiä tehokkaasti ja tarkoituksenmukaisesti kulttuurienvälisissä tilanteissa

omien kulttuurienvälisen tietojen, taitojen ja asenteiden perusteella (Deardorff 2004, 183–184). Kahdessa muussa määritelmässä osaaminen liitetään henkilön viitekehyyksen tai viestintäkäyttäytymisen joustavuuteen ja sopeutuvuuteen (Deardorff 2004, 186).

Kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamisesta käytettyjen nimikkeiden ja niiden määritelmien moninaisuus heijastaa tutkijoiden erilaisia teoreettisia lähtökohtia ja taustaoletuksia ilmiöstä. Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen ymmärtämisen kannalta merkittäviä ovat muun muassa käsitykset kulttuurista, viestinnästä, kulttuurienvälisestä viestinnästä, osaamisesta sekä viestintä- ja vuorovaikutusosaamisesta. Nämä kaikki ovat tunnetusti hyvin monimerkityksisiä käsitteitä. Ongelmallista on, että tutkijat eivät välttämättä käsittele riittävän eksplisiittisesti perusoletuksiaan (Dinges 1983, 176; Koester, Wiseman & Sanders 1993, 3; ks. myös Collier 1989, 287–288). Tällöin jää epäselväksi, kuinka eri tutkijoiden käsitykset ja tutkimustulokset suhteutuvat toisiinsa.

Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen osa-alueet

Kulttuurienväliseen vuorovaikutusosaamiseen liittyy monia kiistakysymyksiä, mutta tutkijat ovat yleisesti sitä mieltä, että osaaminen koostuu tiedoista, taidoista ja motivaatiosta tai asenteista ja että osaamisen kriteereitä ovat sekä tehokkuus että tarkoituksenmukaisuus (ks. esim. Deardorff 2004, 184). Rajat edellä mainittujen osa-alueiden välillä ovat kuitenkin mielivaltaisia ja epäselviä, joten tutkijoilla on erilaisia näkemyksiä siitä, mitä kuhunkin osa-alueeseen kuuluu (Yershova, DeJaeghere & Mestenhauer 2000, 46).

Aiemmin mainitussa Deardorffin (2004) väitöstutkimuksessa selvitettiin määritelmien lisäksi myös sitä, mistä asiantuntijat katsovat kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen koostuvan. Tutkimuksessa löydettiin 22 sellaista osa-alueita, jotka vähintään 80 % tutkimuksen viimeiseen vaiheeseen osallistuneista asiantuntijoista (N = 20) hyväksyi. Kaikki vastaajat pitivät toisten maailmankuvien ymmärtämistä osana kulttuurienvälistä osaamista. Yhtä lukuun ottamatta muut 19 vastaajaa hyväksyivät osaamisen osa-alueiksi myös seuraavat:

- kulttuurinen itsetietoisuus ja kyky itsearviointiin
- uuteen kulttuuriympäristöön sopeutuvuus
- kuuntelemisen ja havainnoimisen taidot
- yleinen avoimuus kulttuurienvälistä oppimista ja toisista kulttuureista tulevia ihmisiä kohtaan
- kyky sopeutua erilaisiin kulttuurienvälisen viestinnän ja oppimisen tyyleihin. (Deardorff 2004, 187.)

Tutkimus myös vahvisti sen, että asiantuntijoiden mukaan mikään yksittäinen osa-alue ei takaa osaamista (Deardorff 2004, 184).

Deadorffin (2004, 191) tutkimuksen tuloksena kootut osaamisen ulottuvuudet jäävät varsin yleiselle tasolle, mikä on tyypillistä myös alan kirjallisuudessa. Tutkimukseen osallistuneet asiantuntijat eivät pyrkineet määrittelemään esimerkiksi sitä, mitä tarkasti ottaen olisivat ne tiedot, taidot ja asenteet, joista osaaminen koostuu (Deadorff 2004, 191). Tutkimuksessa ei myöskään tuotu selvästi esiin kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen eettistä ulottuvuutta, joka olisi hyvä huomioida enemmän alan teorioissa ja tutkimuksissa (ks. esim. Salo-Lee 2003, 127). Esimerkiksi Jokikokon (2005) kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen mallissa eettinen orientaatio muodostaa pohjan, johon osaamisen muut osa-alueet (asenteet, tieto ja tietoisuus, taidot, toiminta) tukeutuvat. Jokikokon (2005, 97) mukaan osaaminen perustuu tällöin esimerkiksi sellaisille arvoille ja periaatteille kuin tasa-arvo, väkivallattomuus ja ihmisoikeudet.

Koska tutkijoilla on kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamisesta erilaisia taustaoletuksia, he myös korostavat eri puolia kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamisesta. Kulttuurienvälinen vuorovaikutusosaaminen näyttäytyy jossain määrin erilaisena riippuen siitä, kenen, missä ja mihin tarkoitukseen tarvitsemaa osaamista tarkastellaan. Tutkijat voivat painottaa esimerkiksi psykologisia vieraaseen kulttuuriin sopeutumisen valmiuksia, vieraassa maassa eletessä hyödyllisiä tietoja ja taitoja, kulttuurienvälisessä viestinnässä tarvittavia vuorovaikutustaitoja tai vieraan kielen osaamista.

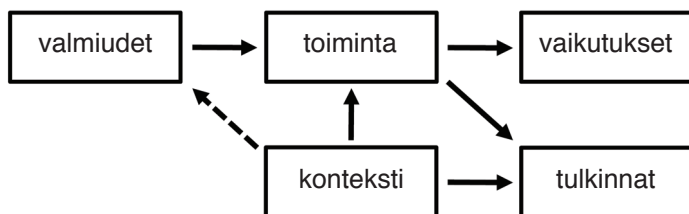
Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tarkastelukohteet

Yksi kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen keskeisistä kysymyksistä on ollut se, missä osaaminen ”sijaitsee” eli mitä pitäisi tarkastella, kun tutkitaan, mitataan tai arvioidaan kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista. Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tarkastelukohteita on lähestytty ja luokiteltu monella tavalla. Tutkijat ovat pohtineet esimerkiksi seuraavia kysymyksiä:

- Onko osaaminen tietoa vai suoritusta (ks. esim. Chen & Starosta 1996, 370)?
- Onko osaaminen taitoja tai kykyjä vai vaikutelmia ja arvioita (ks. esim. Spitzberg 1989, 241)?
- Perustuuko osaaminen lähettäjään vai vastaanottajaan, yksilöön vai relationaaliin, sosiaalisiin tai kulttuurisiin sääntöihin (ks. esim. Chen & Starosta 1996, 371–372; Koester, Wiseman & Sanders 1993, 7; Ruben 1989, 234–235)?

Edellä esitettyjä kysymyksiä kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tarkastelukohteista ei pitäisi nähdä ristiriitaisina tai kiistakysymyksinä, vaan ne voidaan ymmärtää toisiinsa vaikuttavien tekijöiden prosessimaisena kokonaisuutena. Tätä kuvaan alla olevassa kuviossa, jossa esitän kulttuurienvälisen vuo-

rovaikutusosaamisen tarkastelukohteet viitenä kategoriana: 1) valmiudet, 2) toiminta, 3) vaikutukset, 4) tulkinnat ja 5) konteksti (ks. kuvio 1). Käytännössä osaaminen on samanaikaisesti sekä valmiuksia, toimintaa, vaikutuksia, tulkintoja että kontekstuaalinen prosessi, mutta tutkimuksissa ja teorioissa tarkastelu yleensä rajataan johonkin tai joihinkin niistä. Yhdessä nämä viisi näkökulmaa tarjoavat kokonaisnäkemyksen siitä, mihin huomio voidaan kohdentaa kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamista kuvaavissa teoreettisissa viitekehyksissä tai ilmiötä käsittelevissä tutkimuksissa, arvioinneissa ja mittareissa. Tarkastelukohteen tai -kohteiden valinta vaikuttaa muun muassa siihen, mitä tutkimus- tai arviointimenetelmiä voi tai kannattaa valita.

Kuvio 1. Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tarkastelukohteet

Valmiudet viittaavat viestijöiden yksilöllisiin ominaisuuksiin, kykyihin ja yleiseen valmiuteen. Kun kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamista lähestytään tästä näkökulmasta, tarkastellaan edellisessä luvussa kuvattuja kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen osa-alueita: tietoja, taitoja, motivaatiota, asenteita. Valmiudet vaikuttavat *toimintaan* eli siihen, kuinka viestijä viestii ja käyttäytyy kulttuurienvälisissä vuorovaikutustilanteissa. Tällöin tarkastelun kohteena ovat viestintäkäyttäytyminen ja taitojen kielellisesti ja nonverbaalisesti ilmenevät ulottuvuudet. Näistä kahdesta näkökulmasta osaaminen ymmärretään yksilön ominaisuutena, jolloin tutkimuksissa etsitään tekijöitä, joiden katsotaan auttavan yksilöä viestimään tehokkaasti ja tarkoituksenmukaisesti kulttuurienvälisissä viestintätilanteissa. Tällaisten tutkimusten tuloksena on tuotettu runsaasti listoja ja malleja erilaisista yksilön valmiuksista, mutta tulosten ongelmana ovat käytettyjen käsitteiden epämääräiset ja keskenään erilaiset määritelmät (Yershova, DeJaeghere & Mestenhauer 2000, 44; ks. myös esim. Spitzberg 1997, 380–381).

Vaikutukset sekä tulkinnat syntyvät toiminnan eli tiettyssä tilanteessa tapahtuvan viestintäkäyttäytymisen seurauksena. Kun osaamista arvioidaan *vaikutuksina*, tutkitaan sitä, millaisia tuloksia tai seurauksia viestinnällä on tai sitä, saavuttaako viestijä tiettyjä tavoitteita. Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen vaikutuksina on tarkasteltu esimerkiksi kulttuurishokin hallintaa, psykologista sopeutumista, toiminnan tai viestinnän tehokkuutta, ymmärretyksi tulemistä ja tavoitteiden saavuttamista (Imahori & Lanigan 1989, 280). Relationaalisesta

näkökulmasta osaamista tutkitaan viestinnän toisten osapuolten (tai tutkimuksessa joskus ulkopuolisten tarkkailijoiden) tekeminä *tulkintoina* ja heille syntyvinä vaikutelmina viestinnän tehokkuudesta ja tarkoituksenmukaisuudesta. Esimerkiksi Martin ja Hammer (1989, 305) ovat Spitzbergin ja Cupachin (1984) relationaalisen kompetenssin mallin pohjalta korostaneet, että kulttuurienvälinen vuorovaikutusosaaminen on viestijöille vuorovaikutuksessa syntyvä vaikutelma tai arvio toisten viestinnän taitavuudesta.

Konteksti ja kontekstuaaliset tekijät (esimerkiksi tilanteen luonne, viestijöiden välinen suhde, heidän roolinsa tai tavoitteensa tilanteessa) vaikuttavat viestintäprosessin aikana sekä viestintäkäyttäytymisestä tehtäviin valintoihin (toiminta) että siitä syntyviin tulkintoihin. Konteksti myös määrittää, millaisia kognitiivisia, behavioraalisia ja affektiivisiä valmiuksia kulloinkin erityisesti tarvitaan. Kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamisesta puhuttaessa korostetaan nykyisin usein osaamisen kontekstuaalisuutta ja sitä, että osaamista tulisi aina määritellä, tutkia ja arvioida konteksti huomioiden. Chen ja Starosta (1996, 358–359) pitävät jopa kulttuurienvälisen ja intrakulttuurisen vuorovaikutusosaamisen erona sitä, että kulttuurienvälisessä vuorovaikutusosaamisessa kontekstuaalisia tekijöitä korostetaan enemmän. Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimusta on toisaalta kritisoitu siitä, että kontekstia ei riittävästi huomioida (Bradford, Allen & Beisser 2000, 36; Witteborn 2003, 190).

Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen kontekstuaalisuus on helppo todeta teoreettisesti, mutta käsityksen soveltaminen käytäntöön tutkimuksissa tai osaamisen arvioinneissa on vaikeampaa. Mitä kontekstilla ja kontekstuaalisuudella loppujen lopuksi tarkoitetaan? Millä kontekstin tasolla osaamista pitäisi lähestyä tai mitkä kaikki mahdolliset kontekstitekijät huomioida? Entä mikä on kulttuurin ja kontekstin suhde? Onko kulttuuri yksi kontekstitekijöistä? Kuinka huomioida riittävässä määrin erilaiset kulttuuriset ja muut kontekstitekijät? Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkijat eivät ole juurikaan koettaneet vastata näihin kysymyksiin.

Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimuksen haasteet ja kehittäminen

Kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista on tutkittu ja teoretisoitu jo yli 50 vuotta. Kuten artikkelin alkuosassa toin esille, alan teoreettista kehitystä ovat vaikeuttaneet osin tutkimusaiheen monitieteisyydestä johtuvat tutkijoiden erilaiset näkemykset siitä, kuinka ilmiötä pitäisi nimetä, määritellä, luokitella, tutkia ja mitata. Yershova, DeJaeghere ja Mestenhauser (2000, 42) kutsuvatkin tätä tutkimusalaa mieluummin tieteenaloihin rajoittuneeksi (dicipline-bound) kuin monitieteiseksi (interdisciplinary) ja pitävät tätä rajoittuneisuutta syynä alan teoreettiseen eriytymiseen, käsitteelliseen ”sisäsiittoisuuteen” ja tutkimusten päällekkäisyyteen. Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimuksiin

kaivattu tieteidenvälisyys (Salo-Lee 2006, 90; FinnSight 2015 -ennakointihanke 2006, 234) voisi auttaa yhdistämään ja hyödyntämään eri tieteenalojen tuloksia alaa edistävällä tavalla. Monitieteisyyden etujen saavuttamiseksi tutkijoiden tulisi avata omia näkemyksiään ja taustaoletuksiaan enemmän ja selvemmin, lisätä yhteistyötä sekä rakentaa yhteistä ymmärrystä kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamisesta kokoamalla ja vertailemalla olemassa olevia käsityksiä ja tutkimustuloksia.

Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimukset ovat kohdistuneet yleisimmin *kulttuurienväliseen vuorovaikutusosaamiseen vieraassa kulttuuriympäristössä*. Tällä tarkoitan sellaista osaamista, jota tarvitaan vieraaseen maahan ja kulttuuriin sopeutumiseen ja mukautumiseen sekä tehokkaaseen toimintaan ja viestintään siellä. Kyseessä on siis esimerkiksi ekspatriaattien ja maahanmuuttajien tarvitsema kulttuurienvälinen vuorovaikutusosaaminen. Toinen näkökulma on tarkastellut *kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista tutussa kulttuuriympäristössä* eli osaamista, jota isäntäkulttuurin edustajat tarvitsevat ”kotonaan” esimerkiksi silloin, kun oman työn yhteydessä kohdataan maahanmuuttajia asiakkaina tai työtovereina. (Ks. myös Salo-Lee 2007, 77–78.)

Ilmiössä on kuitenkin edelleen myös heikommin kartoitettuja alueita. Muun muassa kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen kehittymisestä ja kehittämisestä tutkimuksia tai teorioita on ollut vähän, joten osaamisen oppimisprosessia ei vielä ymmärretä hyvin, vaikka se olisi oleellista alan koulutuksen edistämiseksi (Jokikokko 2002, 92; Räsänen 2007, 24). Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimus- ja teoriataustaa pidetään koulutuksen suunnittelun kannalta riittämättömänä tai siihen soveltumattomana (ks. esim. Graf 2004, 199; ks. myös Cargile & Giles 1996, 386; Landis & Bhawuk 2004, 463–464). Tilannetta olisi syytä parantaa, sillä koulutustarve on ilmeinen. Esimerkiksi Suomen Akatemian ja Tekesin FinnSight 2015 -ennakointihankkeessa (2006) määriteltiin kulttuurinen osaaminen yhdeksi keskeisistä Suomen ja suomalaisten tulevista osaamistarpeista ja menestystekijöistä.

Kulttuurienvälisen viestinnän teoreettisen kehityksen ja arkipäivän todellisuuden muuttumisen myötä on syntynyt uusia kulttuurienväliseen vuorovaikutusosaamiseen liittyviä tutkimustarpeita. Yhdeksi haasteeksi on noussut ymmärtää sellaista monikulttuurista osaamista, jota monikulttuuriset ihmiset tarvitsevat monikulttuurisissa ympäristöissä (Salo-Lee 2006, 83). Salo-Lee (2007, 78) kutsuu nimellä ”we all here and there” tällaista tutkimusnäkökulmaa, jossa tarkastellaan kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista tilanteissa, joissa ihmiset tapaavat vaihtelevasti toistensa kulttuureissa tai kaikille vieraassa kulttuurissa, viestivät monilla kielillä, ehkä jopa kielellä, joka ei ole kenenkään äidinkieli, ja kohtaavat muitakin kuin kansallisten kulttuurien eroja (esimerkiksi ammattikulttuurien eroja). Itse olen nimennyt samankaltaisen näkökulman *kulttuurienväliseksi vuorovaikutusosaamiseksi monikulttuurisessa ympäristössä*. Viitataan tällä osaamiseen, jota tarvitaan vuorovaikutustilanteissa, ryhmissä tai yhteisöissä,

joissa ei ole yhtä tiettyä valtakulttuuria, vaan joissa vaikuttavat samanaikaisesti ja yhtäläisesti useat kulttuuriset piirteet. Kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamista ei näistä näkökulmista ole juurikaan tutkittu.

Niin yhteisöjen ja yhteiskuntien kuin yksilöidenkin monikulttuurisuuden jatkuvasti lisääntyessä on kulttuurienvälinen vuorovaikutusosaaminen monikulttuurisessa ympäristössä kuitenkin tarpeellinen tarkastelukulma. Vieraan ja tutun kulttuuriympäristön näkökulmien tarjoama tieto ei riitä rakennettaessa yhteisymmärrystä ja yhteistyötä sellaisissa tilanteissa ja vuorovaikutussuhteissa, joissa monikulttuurisuus todella toteutuu ja ilmenee monella tasolla. Edellä mainitut näkökulmat nimittäin perustuvat sellaisiin käsityksiin, että kulttuurienväliset vuorovaikutustilanteet tapahtuvat jossakin vallitsevassa kulttuurissa, johon kulttuuritaustaltaan erilaisten viestijöiden tulee sopeutua tai että viestijöiden tulee sopeutua jossain määrin molemminpuolisesti toistensa kulttuureihin. Tällöin on yleensä tutkittu tilanteita, joita voi kutsua kulttuurienvälisiksi, mutta joissa *monikulttuurisuus ei toteudu*: osallistujilla on keskenään erilaiset kulttuuritaustat, mutta tilanteissa toimitaan yhden valtakulttuurin ehdoilla. *Toteutuvan monikulttuurisuuden* tilanteissa eri kulttuurit ja niiden näkökulmat eivät vain ole läsnä, vaan niillä on todellinen mahdollisuus vaikuttaa toimintaan ja vuorovaikutukseen. Näissä tilanteissa voidaan kehittää myös uusia kulttuurisia näkökulmia.

Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimuksissa tulisi huomioida myös monikulttuurisuuden kaksitasoisuus: ryhmät tai yhteisöt ovat monikulttuurisia, koska viestijöiden kulttuuritaustat eroavat toisistaan, mutta myös yksilöt ovat monikulttuurisia, koska heillä on useita erilaisia kulttuurisia identiteettejä ja kulttuurisia viitekehyksiä. Tutkittaessa kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista vieraassa tai tutussa kulttuuriympäristössä on yleensä keskitytty vain viestijöiden kansallisiin kulttuureihin ja niiden vaikutukseen. Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen ymmärtämisen ja soveltamisen kannalta on kuitenkin oleellista, että pyritään huomioimaan myös yksilöiden monikulttuurisuus.

Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimusta on kritisoitu myös kulttuurisesti vääristyneestä ja liian länsimaisesta tarkastelutavasta (ks. esim. Deardorff 2006b, 25; Dinges 1983, 177; Hajek & Giles 2003, 944). Tutkimukset ovat olleet suurelta osin amerikkalaisten tutkijoiden tekemiä, joten muiden, jopa toisten länsimaisten, kulttuureiden näkökulmasta tarkasteltaessa voidaan kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamisesta olettaa olevan erilaisia käsityksiä. Esimerkiksi muutamissa aasialaisissa kulttuureissa tehtyjen intrakulttuurista vuorovaikutusosaamista koskevien tutkimusten pohjalta näyttää siltä, että aasialaiset näkemykset korostaisivat osaamisessa enemmän ryhmää ja interpersonaalisia suhteita kuin länsimaiset, yksilökeskeiset näkemykset (Deardorff 2006a, 245; Deardorff 2006b, 25). Jotta kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista tarkasteltaisiin aidosti kulttuurienvälisenä, ei siis vain yhden kulttuurin erityisenä tai joidenkin tiettyjen kulttuurien välisenä vuorovaikutusosaamisena (ks. esim.

Kim 1991, 263–265), tarvitaan lisää kulttuurista monimuotoisuutta sekä alan tutkijoiden että tutkimuksiin osallistuvien viestijöiden joukossa. Tällöin pystytään laajentamaan ymmärrystä siitä, kuinka kulttuurienvälisissä kohtaamisissa, kulttuuriympäristöstä tai osallistujien kulttuuritaustoista riippumatta, voitaisiin viestiä ja toimia yhteisesti hyväksyttävällä tavalla ja positiivisin seurauksin.

Kuten edellä olevat esimerkit kertovat, kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen tutkimuksessa on monenlaisia haasteita. Oleellista ei ole niinkään löytää yhtä ”oikeaa” tapaa määritellä ja tutkia kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamista vaan kyetä ymmärtämään, vertailemaan ja yhdistämään eri käsityksiä ja näkökulmia kulloinkin parhaalla tavalla. Kulttuurienvälinen vuorovaikutusosaaminen on ilmiönä niin laaja ja monitahoinen, että se ei mahdu yhteen teoreettiseen muottiin. Ilmiötä on tarkasteltu ja tullaan jatkossakin tarkastelemaan useista näkökulmista, mutta tarvitaan myös näiden näkökulmien yhdistämistä kokonaiskuvan saamiseksi.

Yhtä ”oikeaa” käsitystä kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamisesta ei ole mahdollista löytää myöskään siksi, että näkemykset ja lähestymistavat muuttuvat ajan myötä. Esimerkiksi Deardorffin (2004, 200) tutkimukseen osallistuneista kulttuurienvälisen osaamisen asiantuntijoista jotkut toivat esille sen, että he eivät kaikilta osin ole enää samaa mieltä niistä ajatuksista ja määrittelmistä, joita he itse esittivät kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamisesta 10–15 vuotta sitten. Huolestuttavaa onkin, että kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamisesta ei ole riittävästi sellaista kirjallisuutta, joka kuvaisi ja kokonaisi ajattelussa tapahtuneita muutoksia. Alan tutkimuksissa sovelletaan edelleen myös sellaisia lähteitä, jotka eivät ehkä kaikilta osin ole enää relevantteja. Tällöin niiden pohjalta tehtävät uudet tutkimukset eivät välttämättä edistä kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen teoriataustan ja käytännön sovellusten kehitystä.

Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaaminen kolmannen kulttuurin näkökulmasta

Edellisessä luvussa esitin, kuinka kulttuurienvälisestä vuorovaikutusosaamista on aiemmin tutkittu paljolti tilanteissa, joissa monikulttuurisuus ei toteudu. Tällaisissa tilanteissa osaamisen kannalta oleellista on tilanteissa ilmenevien kulttuurien ja kulttuuristen piirteiden havaitseminen, ymmärtäminen ja niihin sopeutuminen. Kulttuurienvälisestä vuorovaikutusta tapahtuu kuitenkin myös tilanteissa, joissa monikulttuurisuus voi toteutua, kuten esimerkiksi virtuaalisissa viestintätilanteissa, monikansallisten yritysten tiimeissä tai kansainvälisissä opiskelijaryhmissä. Näissä tilanteissa ei välttämättä ole vallitsevaa kulttuuria, johon kulttuuritaustaltaan erilaisten viestijöiden pitäisi tai johon he voisivat sopeutua (ks. myös Berthoin Antal & Friedman 2008, 365). Yhden kulttuurin lähtökohtainen valta-asema ja joidenkin yksilöiden tai kulttuuriryhmien yksipuolinen sopeutu-

minen eivät myöskään ole suotuisia tai eettisesti hyväksyttäviä lähtökohtia silloin, kun toteutuvaa monikulttuurisuutta pidetään ryhmän, yhteisön tai tilanteen tavoitteena (ks. esim. Casmir 1993; Isar 2005, 5).

Toteutuvan monikulttuurisuuden tilanteissa viestijöiden täytyykin sopeutumisen sijaan ensisijaisesti osata yhdessä neuvotella ja kehittää se kulttuurinen viitekehys, johon heidän vuorovaikutuksensa ja toimintansa perustuu. Ehdotan, että kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista monikulttuurisissa ryhmissä, tiimeissä tai yhteisöissä tutkittaessa hyödynnettäisiin edellä mainittua lähestymistapaa, johon liittyvät käsitteet *kolmas kulttuuri* (3rd culture, ks. esim. Adair, Tinsley & Taylor 2006; Casmir 1993 ja 1999; Casmir & Asuncion-Lande 1989) ja *kolmannen kulttuurin luominen* (third culture building, ks. esim. Adair, Tinsley & Taylor 2006; Casmir 1993 ja 1999). Myös esimerkiksi käsitteet *välikulttuuri* (interculture, ks. esim. Koole & tenThije 2001), *hybridi tiimikulttuuri* (hybrid team culture, Earley & Mosakowski 2000) ja *todellisuuden neuvotteleminen* (negotiating reality, Friedman & Berthoin Antal 2005; Berthoin Antal & Friedman 2008) heijastavat samankaltaisia ajattelutapoja.

Kolmannella kulttuurilla viitataan kulttuuritaustoiltaan erilaisten viestijöiden yhteisesti luomaan ja jakamaan kulttuuriseen viitekehukseen, joka ohjaa käyttäytymistä ja viestintää heidän vuorovaikutussuhteessaan. *Kolmannen kulttuurin luomisella* tarkoitan vuorovaikutusprosessia, jossa viestijät tietoisesti tai tiedostamattaan yhdessä luovat, toteuttavat, ylläpitävät ja muokkaavat jaettua kulttuurista viitekehystä. Yhteisen kulttuurin merkitystä voidaan perustella ryhmän toiminnassa saavutettavilla hyödyillä, mutta kolmannen kulttuurin näkökulma on ennen kaikkea eettinen lähestymistapa, jonka tavoitteena on ilman minkään osapuolen dominointia muodostaa tietyn ihmisryhmän yhteinen, jaettu ymmärrys siitä, kuinka toimia yhdessä (ks. esim. Casmir 1993; Casmir 1999). Teoreettinen keskustelu kolmannen kulttuurin luomisesta on ollut vain yleisluontoista ja empiiriset tutkimukset vähäisiä (Adair, Tinsley & Taylor 2006, 209; ks. myös Lee 2006, 254). Jotta kolmannen kulttuurin näkökulma voisi tukea viestijöitä esimerkiksi kulttuurienvälisen viestinnän koulutuksessa, tarvitaan tietoa siitä, millaista kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista kolmannen kulttuurin luominen edellyttää.

Tässä artikkelissa olen esitellyt erilaisia näkökulmia ymmärtää ja lähestyä kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista. Tutkijoiden lisäksi tulisi myös kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista opettavien tuntee ne ja osata käyttää niitä koulutuksessa tarkoituksenmukaisesti. Esimerkiksi kouluttajien tulisi valita eri teorioita tai tutkimustuloksia riippuen siitä, opettavatko he yrityksensä tuotteita ulkomaille myyviä liikemiehiä, Suomeen vasta muuttaneita pakolaisia, heitä auttavia sosiaalityöntekijöitä vai monikulttuurisessa tiimissä työskenteleviä eri alojen ammattilaisia. Kulttuurienvälistä vuorovaikutusosaamista kuvaavat mallit tai teorit eivät useinkaan ole kontekstisidonnaisia, joten kouluttajien täytyy myös osata soveltaa niitä kulloiseenkin kontekstiin.

Koska maahanmuuttajien määrä sekä kansainvälisyys työelämässä ja opiskelun yhteydessä ovat viime vuosina jatkuvasti lisääntyneet Suomessakin, ovat kulttuurienvälisyys ja monikulttuurisuus arkipäivää yhä useammalle. Tarve kulttuurienväliselle vuorovaikutusosaamiselle kasvaa, joten alan koulutusta ja tutkimuksia koulutuksen tueksi tarvitaan. Koulutusta ja opetusta hyödyttäisivät esimerkiksi tutkimukset kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen kehittymisestä ja opettamisesta, monikulttuurisessa ympäristössä tarvittavasta osaamisesta sekä osaamisen eettisyydestä ja eettisistä ulottuvuuksista. Kulttuurienvälisen vuorovaikutusosaamisen opetusta ja tutkimusta kehittämällä alan tutkijat ja kouluttajat voivat entistä paremmin auttaa kulttuuritaustoiltaan erilaisia viestijöitä kohti tehokasta, tarkoituksenmukaista ja eettisesti hyväksyttävää vuorovaikutusta ja yhteistyötä.

Kirjallisuus

- Abe, H. & Wiseman, R. L. 1983. A cross-cultural confirmation of the dimensions of intercultural effectiveness. *International Journal of Intercultural Relations* 7, 53–67. Artikkeleihin viitattu artikkelissa: Bradford, L., Allen, M. & Beisser K. R. 2000. Meta-analysis of intercultural communication competence research. *World Communication* 29 (1), 31.
- Adair, W. L., Tinsley, C. H. & Taylor, M. S. 2006. Managing the intercultural interface: Third cultures, antecedents, and consequences. Teoksessa Y.-R. Chen (toim.) *National culture and groups. Research on managing groups and teams*, vol. 9. Oxford: Elsevier, 205–232.
- Berthoin Antal, A. & Friedman, V. J. 2008. Learning to negotiate reality: A strategy for teaching intercultural competencies. *Journal of Management Education* 32 (3), 363–386.
- Bradford, L., Allen, M. & Beisser K. R. 2000. Meta-analysis of intercultural communication competence research. *World Communication* 29 (1), 28–51.
- Cargile, A. C. & Giles, H. 1996. Intercultural communication training: Review, critique, and a new theoretical framework. Teoksessa B. R. Burlison (toim.) *Communication Yearbook* 19. Newbury Park: Sage, 385–423.
- Casimir, F. L. 1993. Third-culture building: A paradigm shift for international and intercultural communication. Teoksessa S. A. Deetz (toim.) *Communication Yearbook* 16. Newbury Park: Sage, 407–428.
- Casimir, F. L. 1999. Foundations for the study of intercultural communication based on a third-culture building model. *International Journal of Intercultural Relations* 23 (1), 91–116.
- Casimir, F. L. & Asuncion-Lande, N. C. 1989. Intercultural communication revisited: Conceptualization, paradigm building, and methodological approaches. Teoksessa J. A. Anderson (toim.) *Communication Yearbook* 12. Newbury Park: Sage, 278–307.

- Chen, G. 1990. Intercultural communication competence: Some perspectives of research. *The Howard Journal of Communication* 2 (3), 243–261.
 Artikkeleihin viitattu artikkelissa: Bradford, L., Allen, M. & Beisser K. R. 2000. Meta-analysis of intercultural communication competence research. *World Communication* 29 (1), 31.
- Chen, G.-M. & Starosta, W. J. 1996. Intercultural communication competence: A synthesis. Teoksessa B. R. Burleson (toim.) *Communication Yearbook* 19. Newbury Park: Sage, 353–423.
- Collier, M. J. 1989. Cultural and intercultural communication competence: Current approaches and directions for future research. *International Journal of Intercultural Relations* 13 (3), 287–302.
- Deardorff, D. K. 2004. The identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization at institutions of higher education in the United States. North Carolina State University. Department of Adult and Community College Education. Kasvatustieteen väitöskirjatyö. <<http://www.lib.ncsu.edu/theses/available/etd-06162004-000223/unrestricted/etd.pdf>> Viitattu 29.3.2009.
- Deardorff, D. K. 2006a. Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization. *Journal of Studies in International Education* 10 (3), 241–266.
- Deardorff, D. K. 2006b. Policy paper on intercultural competence. Teoksessa *Intercultural competence – The key competence in the 21st century?* Theses by the Bertelsmann Stiftung based on the models by Dr. Darla K. Deardorff. Guetersloch: Bertelsmann Stiftung, 12–34. <http://www.bertelsmann-stiftung.de/bst/de/media/xcms_bst_dms_18255_18256_2.pdf> Viitattu 30.8.2009.
- Dinges, N. 1983. Intercultural competence. Teoksessa D. Landis & R. W. Brislin (toim.) *Handbook of intercultural training*. Vol. I: Issues in theory and design. New York: Pergamon Press, 176–203.
- Dinges, N. G. & Lieberman, D. A. 1989. Intercultural communication competence: Coping with stressful work situations. *International Journal of Intercultural Relations* 13 (3), 371–385.
- Earley, P. C. & Mosakowski, E. 2000. Creating hybrid team cultures: An empirical test of transnational team functioning. *Academy of Management Journal* 43 (1), 26–49.
- Fantini, A. E. 2000. A central concern: Developing intercultural competence. SIT Occasional Paper Series. Issue Number 1: About our institution, 25–33. <<http://www.sit.edu/publications/docs/competence.pdf>> Viitattu 15.8.2006.
- FinnSight 2015 -ennakointihanke 2006. Tieteen, teknologian ja yhteiskunnan näkymät. Paneelien raportit. Helsinki: Tekes ja Suomen Akatemia. <<http://www.finn sight2015.fi>> Viitattu 10.5.2007.
- Friedman, V. J. & Berthoin Antal, A. 2005. Negotiating reality. A theory of action approach to intercultural competence. *Management Learning* 36 (1), 69–86.
- Graf, A. 2004. Assessing intercultural training designs. *Journal of European Industrial Training* 28 (2–4), 199–214.

- Hajek, C. & Giles, H. 2003. New directions in intercultural communication competence: The process model. Teoksessa J. O. Greene & B. R. Burleson (toim.) *Handbook of communication and social interaction skills*. Mahwah: Lawrence Erlbaum, 935–957.
- Hammer, M. R., Bennett, M. J. & Wiseman, R. 2003. Measuring intercultural sensitivity: The intercultural development inventory. *International Journal of Intercultural Relations* 27 (4), 421–443.
- Imahori, T. T. & Lanigan, M. L. 1989. Relational model of intercultural communication competence. *International Journal of Intercultural Relations* 13 (3), 269–286.
- Isar, Y. R. 2005. Tropes of the ”intercultural”: multiple perspectives. Keynote address presented at the ‘Intercultural Dialogue: Creating New Perspectives’ conference. Nordic Network of Intercultural Communication, 2.–3.12.2005. Tampere, Finland. <<http://www.economiadellacultura.it/appuntamenti/pdf/Raj%20Isar.pdf>> Viitattu 16.6.2008.
- Jokikokko, K. 2002. Interkulttuurinen kompetenssi apuna kulttuurien kohdatessa. Teoksessa R. Räsänen, K. Jokikokko, M.-L. Järvelä & T. Lamminmäki-Kärkkäinen (toim.) *Interkulttuurinen opettajankoulutus. Utopiasta todellisuudeksi toimintatutkimuksen avulla*. Acta Universitatis Ouluensis E55, 85–95. <<http://herkules oulu.fi/isbn9514268075>> Viitattu 9.5.2007.
- Jokikokko, K. 2005. Perspectives on intercultural competence. Teoksessa R. Räsänen & J. San (toim.) *Conditions for intercultural learning and co-operation*. Turku: Finnish Educational Research Association, 89–106.
- Kim, Y. Y. 1991. Intercultural communication competence. A systems-theoretic view. Teoksessa S. Ting-Toomey & F. Korzeny (toim.) *Cross-cultural interpersonal communication*. International and Intercultural Communication Annual, vol. XV. Newbury Park: Sage, 259–275.
- Koester, J., Wiseman, R. L. & Sanders, J. A. 1993. Multiple perspectives of intercultural communication competence. Teoksessa R. L. Wiseman & J. Koester (toim.) *Intercultural communication competence*. International and Intercultural Communication Annual, vol. XVII. Newbury Park: Sage, 3–15.
- Koole, T. & ten Thije, J. D. 2001. The reconstruction of intercultural discourse: Methodological considerations. *Journal of Pragmatics* 33 (4), 571–587.
- Landis, D. & Bhawuk, D. P. S. 2004. Synthesizing theory building and practice in intercultural training. Teoksessa D. Landis, J. M. Bennett & M. J. Bennett (toim.) *Handbook of intercultural training*. 3. painos. Thousand Oaks: Sage, 453–468.
- Lee, S. 2006. Somewhere in the middle: The measurement of third culture. *Journal of Intercultural Communication Research* 35 (3), 253–364.
- Martin, J. N. & Hammer, M. R. 1989. Behavioral categories of intercultural communication competence: Everyday communicators’ perceptions. *International Journal of Intercultural Relations* 13 (3), 303–332.
- Rathje, S. 2007. Intercultural competence: The status and future of a controversial concept. *Language and Intercultural Communication* 7 (4), 254–266.

- Ruben, B. D. 1989. The study of cross-cultural competence: Traditions and contemporary issues. *International Journal of Intercultural Relations* 13 (3), 229–240.
- Räsänen, R. 2007. Intercultural education as education for global responsibility. Teoksessa T. Kaivola & M. Melén-Paaso (toim.) *Education for global responsibility – Finnish perspectives*. Publications of the Ministry of Education 31, 17–30. Helsinki: Opetusministeriö.
- Salo-Lee, L. 2003. Intercultural communication as intercultural dialogue: Revisiting intercultural competence. Teoksessa P. Kistler & S. Konivuori (toim.) *From international exchanges to intercultural communication. Combining theory and practice*. Jyväskylä: EMICC Network and University of Jyväskylä, 121–128.
- Salo-Lee, L. 2006. Intercultural competence in research and practice: Challenges of globalization for intercultural leadership and team work. Teoksessa N. Aalto & E. Reuter (toim.) *Aspects of intercultural dialogue. Theory, research, applications*. Köln: SAXA, 79–92.
- Salo-Lee, L. 2007. Towards cultural literacy. Teoksessa T. Kaivola & M. Melén-Paaso (toim.) *Education for global responsibility – Finnish perspectives*. Publications of the Ministry of Education 31, 73–82. Helsinki: Opetusministeriö.
- Spitzberg, B. H. 1989. Issues in the development of a theory of interpersonal competence in the intercultural context. *International Journal of Intercultural Relations* 13 (3), 241–268.
- Spitzberg, B. H. 1997. A model of intercultural communication competence. Teoksessa L. A. Samovar & R. E. Porter (toim.) *Intercultural communication. A reader*. 8th edition. Belmont: Wadsworth, 379–391.
- Spitzberg, B. H. & Cupach, W. R. 1984. *Interpersonal communication competence*. Beverly Hills: Sage.
- Taylor, E. W. 1994. Intercultural competency: A transformative learning process. *Adult Education Quarterly* 44 (3), 154–174.
- Valkonen, T. 2003. Puheviestintätaitojen arviointi. Näkökulmia lukiolaisten esiintymis- ja ryhmätaitoihin. *Jyväskylä Studies in Humanities* 7. Jyväskylän yliopisto.
- Witteborn, S. 2003. Communicative competence revisited: An emic approach to studying intercultural communicative competence. *Journal of Intercultural Communication Research* 32 (3–4), 187–203.
- Yershova, Y., DeJaeghere, J. & Mestenhauser, J. 2000. Thinking not as usual: Adding the intercultural perspective. *Journal of Studies in International Education* 4 (1), 39–78.